

Terug naar de toekomst. Een historische blik op de klimaatcrisis

Rede door Prof. Dr. Liesbeth van de Grift ter gelegenheid van de 387ste Dies Natalis van de Universiteit Utrecht op maandag 27 maart 2023.

Dit is Eisenhüttenstadt, midden jaren vijftig.* Vlakbij de Poolse grens gelegen en hier verbeeld door de Oost-Duitse schilder Bernhard Kretzschmar. Hij toont ons een stad in aanbouw. Op de achtergrond de hoogovens, in 1950 in werking gesteld. Die zouden de industriële ontwikkeling van Oost-Duitsland moeten voortstuwen. Rechtsvoor de wooncomplexen, die plaats boden aan industriearbeiders en hun gezinnen. Groen en ruimte ertussen omwille van de leefbaarheid. Eisenhüttenstadt was een modelstad: hier zou de ideale samenleving op socialistische grondslag gestalte moeten krijgen. En dan, op de voorgrond van het schilderij: mensen op de fiets of aan de wandel met de hond. Aan het verpozen in de natuur, maar wel tegen een achtergrond van zwarte rookpluimen, uitgehoest door het industriecomplex.

Dit beeld is kenmerkend voor de naoorlogse jaren in Europa. Na de diepe ontwrichtingen van de Tweede Wereldoorlog volgde een periode van economische wederopbouw in Oost en West. De rookpluimen verbeeldden industriële activiteit en verhoogde productiviteit. Ze waren het onvermijdelijke bijproduct van vooruitgang en werden indertijd niet als problematisch gezien. Dit geldt niet alleen voor de socialistische heilstaat, maar ook voor Nederland. Zie hier camping Rolandsduin in Wijk aan Zee. Mensen die hier jaar-in, jaar-uit onder de rook van Hoogovens kampeerden, vertellen dat ze zich om het kolengruis en de stank van rotte eieren niet erg druk maakten. De sluiting van 'hun' camping in 1992 vervult velen nog steeds met een gevoel van gemis.

Deze twee voorbeelden laten zien dat beeldvorming ertoe doet. Willen we begrijpen waarom mensen in actie komen tegen milieuverontreiniging - of juist niet - of waarom regeringen beleid maken, dan is het feitelijke bestaan van die problemen (van blootstelling aan schadelijke stoffen, van een toename van CO₂ in de atmosfeer) slechts één deel van het antwoord. Net zo belangrijk is het om te begrijpen waarom iets in de ene periode wél als

* Enkele fragmenten uit deze rede sprak ik ook uit tijdens mijn oratie ['Eén wereld of geen. Politieke representatie in het Antropoceen'](#), op 4 november 2023.

probleem gezien wordt en in de andere niet. En dat percepties en ervaringen verschillen, afhankelijk van de sociaaleconomische, culturele, religieuze, of etnische groep waartoe iemand behoort. Of de plaats waar iemand leeft.

Klimaatverandering, biodiversiteitsverlies, uitputting van natuurlijke hulpbronnen - ze vragen om een brede benadering waarin de natuur- en de geesteswetenschappen, de medische, technische en sociale wetenschappen samen optrekken. Om te begrijpen welke verandering nodig is, maar óók om te snappen waarom die moeizaam verloopt. Om te zien dat verbeteringen hier, in Nederland, in Europa, verslechtingen elders in de wereld kunnen betekenen. En om te realiseren dat wij als academische gemeenschap niet buiten het systeem staan dat ons hier gebracht heeft, maar daar onderdeel van uitmaken. Bij zulke zelfreflectie helpt een historische blik.

De historische wetenschap kan helpen blootleggen hoezeer bestaande denkkaders en de manier waarop we het maatschappelijk leven organiseren, zijn ontstaan en daarmee de uitkomst zijn van historische ontwikkelingen. Dat lijkt misschien een open deur, maar het kan de kijk op het heden drastisch veranderen, zoals ik hier vanmiddag wil demonstreren.

Een blik op de geschiedenis laat zien hoe veranderlijk ideeën zijn over wat rechtvaardig, democratisch of legitiem is. Historisch onderzoek kan helpen begrijpen waarom sommige opvattingen dominant werden, terwijl andere naar de achtergrond verdwenen zijn. Het maakt ons bewust van de 'historiciteit', de tijdgebondenheid, van bepaalde denkkaders. Die tijdgebondenheid geldt ook voor instituties die het politieke en maatschappelijke leven organiseren en die, juist wanneer ze al langer bestaan, vaak lastig te veranderen zijn.

Toegespitst op het onderwerp van deze Dies: het discours van economische groei en het bruto nationaal product als graadmeter van vooruitgang en ontwikkeling werd na de Tweede Wereldoorlog bepalend voor regeringsplannen en ambities van internationale organisaties.¹ Economische groei werd gezien als voorwaarde om bestaanszekerheid en materiële welstand te kunnen garanderen. Zo ook het vertoog van 'voedselzekerheid', dat bepalend werd voor een landbouwbeleid gericht op schaalvergroting en productiviteitsverhoging en met nauwe

¹ Stephen Macekura, *The Mismeasure of Progress: Economic Growth and its Critics* (Chicago 2020); Philipp Lepenies, *The Power of a Single Number: A Political History of GDP* (New York 2016); Venus Bivar, 'Historicizing Economic Growth: An Overview of Recent Works', *Historical Journal* 65:5 (2022) 1470-1489.

betrokkenheid van landbouworganisaties.² Beide deden opgang in de naoorlogse context waarin de economische crisis van de jaren dertig en de voedselschaarste tijdens de Tweede Wereldoorlog beleidsmakers zeer scherp voor ogen stonden. Deze ervaringen kleurden hun interpretatie van het heden en hun verbeelding van de toekomst - van wat er moest gebeuren en van wat daarvoor nodig was.

Met de kennis van nu weten we dat in deze periode de de impact van menselijke activiteit op het aardse klimaat en de atmosfeer drastisch toenam.

Die oorsprong van ideeën, beleid en instituties te herkennen, creëert ruimte. Ruimte om je af te vragen of deze uitgangspunten nog steeds bruikbare en relevante kaders bieden om de wereld om ons heen te begrijpen, te ordenen en vorm te geven - en ruimte om ons een andere toekomst voor te stellen.

Onze universiteit is zelf zo'n institutie met heel sterke historische wortels: ontstaan in de Middeleeuwen en in Utrecht intussen een eerbiedwaardige ook alweer 387 jaren oud. Haar organisatie in disciplines en faculteiten, haar positie ten opzichte van politiek, maatschappij en bedrijfsleven is historisch gegroeid. Bestaande structuren - de manier waarop programma's georganiseerd zijn of macht verdeeld is, de routines die ons werk bepalen - zijn, om met Britse socioloog Anthony Giddens te spreken, zowel *enabling* alsook *constraining*.³ Ieder van ons is gevormd in een intellectuele context waarin disciplines, soms combinaties van disciplines, een hoofdrol speelden. We kennen allemaal de beperkingen van die disciplines en tegelijk ervaren we allemaal hoe moeilijk het is om de grenzen ertussen te slechten. Hier zit een merkwaardig probleem. Sociale structuren, zoals academische disciplines, zijn door mensen bedacht en *wij* zijn het die zelf in ons spreken en handelen deze structuren reproduceren. Weliswaar zien we de beperkingen van deze structuren maar het kost ons desondanks moeite - als academische gemeenschap hier verzameld, maar ook als samenleving in bredere zin - om die structuren te veranderen, wanneer het besef ontstaat dat

² Giovanni Federico, *Feeding the World: An Economic History of Agriculture, 1800-2000* (Princeton 2005); Ann-Christina L. Knudsen, *Farmers on Welfare: The Making of Europe's Common Agricultural Policy* (Cornell 2009); Corinna Unger, *International Development: A Postwar History* (Londen 2018).

³ Anthony Giddens, *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration* (Cambridge 1984).

een probleem niet binnen bestaande kaders opgelost kan worden (of de kaders zelf onderdeel van het probleem zijn geworden). Om deze spanning te begrijpen is, zoals gezegd, kennis van het verleden noodzakelijk.

Als historicus kan ik moeilijk een voorschot op de toekomst te nemen maar het is, geloof ik, niet controversieel als ik zeg dat wij middenin zo'n veranderingsproces zitten waarin we een nieuwe richting moeten inslaan, maar het verleden tegelijk aan ons blijft trekken. Neem het het onderwerp van deze Dinsdag. Een paar jaar geleden zou het CvB de term 'klimaatcrisis' niet gebruikt hebben. Het gebruik van de term in 2023 duidt op een veranderde 'probleemconceptie' door het CvB. Als Universiteit Utrecht zijn wij bij uitstek toegerust om zo'n verandering te analyseren. Maar daarvoor is wel samenwerking - tussen disciplines en tussen Strategische Thema's - cruciaal. Zo'n probleemconceptie is gebaseerd op inzichten over de staat van het klimaat en biodiversiteit, over wat er moet gebeuren en hoe dan. Steeds meer gaat het ook om ethische vragen rond verantwoordelijkheid en rechtvaardigheid en, zeker sinds de recente verkiezingen, over democratie en draagvlak. De universiteit is zélf een institutie van de open samenleving en een die mee verandert. Verhoogden de acties van de klimaatbeweging, de betrokkenheid of toegenomen zorg van eigen medewerkers en wellicht ook de acties van andere universiteiten de druk op het CvB om duidelijker zijn zorg uit te spreken? Welke verandering is er binnen de universiteit nodig en mogelijk? En laten we de rol van jongere generaties niet uitvlakken, binnen de klimaatbeweging en ook binnen onze organisatie. De jeugd heeft de toekomst: die uitspraak heeft inmiddels een wrange bijmaak gekregen. In de maatschappij en in onze organisatie is de jongere generatie een motor van verandering: met hun veranderde denkbeelden, hun studie- en stagekeuzes en hun vraag om onderwijs dat gericht is op hun toekomst.

'Klimaatcrisis' - deze verschuiving in praten en denken op te merken is belangrijk. Want welke opvatting, welk *frame*, dominant is in publieke discussies, bepaalt ook in welke richting de oplossingen gezocht zullen worden. Zo duidt de term 'klimaatcrisis' op een besef van urgentie. In het verleden werd het woord *crisis* gebruikt om het beslissende moment in een ziekteverloop te beschrijven: dat moment waarop de zieke óf beter wordt, of aan de ziekte bezwijkt. Een crisis is dus een noodsituatie. Spreken over klimaatverandering in deze termen geeft een boodschap af dat *business as usual* niet meer tot de mogelijkheden behoort. De Deep Democracy-dialogen over samenwerking met de fossiele industrie zijn daar een

uitvloeisel van: er wordt naar nieuwe vormen gezocht in een tijd waarin de oude niet meer voldoen.

Daar hoort ook bij: zelfreflectie. Laten we deze Dies aangrijpen om ongemakkelijke vragen te stellen. Wie financiert ons onderzoek en wat zijn daar de bedoelde en onbedoelde gevolgen van? Bereiden we studenten voor op wat hún toekomst gaat zijn? En kunnen we dat überhaupt? Luisteren we voldoende naar hun wensen en zorgen? En hoe kan de universiteit, om met UvA-rector Peter-Paul Verbeek te spreken, 'tussenruimtes' creëren waarin reflectie én actie, afstand én betrokkenheid gewaardeerd worden?⁴ Aan ons de opdracht om dit gesprek nu te gaan voeren, als brede academische gemeenschap en met oog voor de maatschappelijke context waarin wetenschap opereert.

Dank voor uw aandacht.

Dankwoord

Graag wil ik Maarten Prak bedanken voor zijn kritische meedenken over deze rede.

⁴ Peter-Paul Verbeek, ['De maatschappelijke universiteit in een verwetenschappelijkte samenleving: een pleidooi voor tussenruimtes'](#) (Amsterdam 2023).